

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

תשלומי חבלות

- קצ"ט -

נמסר בש"ק פרשת משפטים ה'תשע"א

נכתב בידי: הרב יוסף בן ארזה שליט"א
עימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בליל שבת פרשת תצוה יחל השיעור בשעה 9:10 בערב ויהיה בענין: 'בענין אמילת קדשים'

בברכת התורה
המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי:
timnal@zahav.co.il

תשלומי חבלות

על חסרון הממון שהפסידו. משא"כ פגם וצער דאונס ומפתה נבחנים כנזק ממון שהרי היא עומדת לביאה [וגם עלולה להצטער תחת בעלה אם היה אביה מקדשה למנוול ומוכה שחין²] והיזקה הוא בשלילת בחירתה וראויותה לינשא כבתולה שהוא דבר השווה ממון, ולא דמי לאבר של אדם שאינו נבחן כממון. והוסיפו האחרונים לחזק דבריהם על פי שיטת הרמב"ם (ע' הל' נזקי ממון י, יד ובמ"מ) שאין דמים לבן חורין, שלכן שור שהרג אדם פטור מדמים [גם בדליכא כופר] - והכי נמי אין דמים לאברים דבן חורין, על כן תשלומי חבלה אינם 'ממון' אלא 'קנס'.

והגרש"ק הוסיף להוכיח שתשלומי פגם וצער באונס הם בגדר ממון, שהרי לאב הם משתלמים ולא לבת, והלא כלפי האב אין זה אלא חסרון ממוני דהא איהו לא נחבל, ורק משום שאינו יכול עתה לקדשה כבתולה אלא כפגומה. אך יש להעיר על תוספת זו שנראה דלא אתיא בשיטת הרמב"ם, שהרי כבר הראה הגר"ח (נערה ב, יג) בשיטתו דעיקר חיוב התשלומין ביסודו הוא לבת ואילו האב זוכה מכתה בתורת שבח נעורים. ובוה פירש פלוגתת הרמב"ם והראב"ד באומרת אנסת אותי והוא אומר לא כי אלא פיתיתי, דלהרמב"ם חשיבא הבת כבע"ד התובע לענין שבועת מודה במקצת, והראב"ד חולק. [הגר"ח שם ביאר שלענין הקנס גם הראב"ד מודה שהחיוב בעיקרו הוא לבת, ורק לענין שאר התשלומין פליג. ואולם כמה אחרונים נקטו שגם לענין הקנס פליג. וכן מציינו להדיא בראשונים שנחלקו על הקנס - ערשב"א וריטב"א כתובות לו מא ועוד. ובקה"י ביאר בזה פלוגתת הרמב"ם והראב"ד (בסופ"ב מהל' נערה בתולה) לשיטתייהו בטעמא דאין קנס לנערה המיועדת לזנות, שהראב"ד נתן טעם דהאב מחל על הקנס דהא מדעתו עושה, ואילו הרמב"ם לא הזכיר טעם זה - דלהרמב"ם אין האב בעל-דבר למחול כי התשלומין שלה בעצם ולהראב"ד מצוי מחיל. ואכ"מ³]. וא"כ נראה דאמנם להראב"ד שהתשלומין מעיקרם שייכים לאב, על כרחך הפגם נבחן כהפסד ממון גרידא

(א) 'וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו וגו' רק שבתו יתן ורפא ירפא. וכי יכה איש את עבדו וגו' וכי יצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון, ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים. ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש. עין תחת עין וגו'. וקבלו רז"ל 'עין תחת עין' - ממון (כדאיתא בר"פ החובל ומובא בפרש"י). וכבר עמדו המפרשים מדוע נקט הכתוב לשון שמשמעותו מורה לכאורה עין ממש. ופירשו באבן-עזרא ובספורנו שאמר הכתוב מה היה ראוי לעשות לחובל, אלא שלמעשה התורה פטרתו בתשלומין. ועדיין אין מיושב שעזב הכתוב מה שנעשה בו בפועל ונקט רק מה שראוי היה לעשות. עוד יש לעמוד בפשוטו של מקרא, מדוע תשלומי שבת וריפוי של החובל נאמרו בפרשה נפרדת מתשלומי הנזק ('עין תחת עין וגו') והצער ('פצע תחת פצע' - ע' ב"ק פה), והפסיק הכתוב ביניהם במכה עבדו ובענין דמי ולדות. ונראה לבאר שני דקדוקים אלו עפ"י ד הרמב"ם, ובתוך כך נלמד דברים הרבה בשיטתו.

שיטת הרמב"ם (חובל ה, ו-ז טוען ספ"א) שאין החובל בחברו משלם תשלומי נזק וצער על פי עצמו מפני שהם כקנס, משא"כ בתשלומי שבת וריפוי שהם ממון שהרי מה שחיסרו משלם לו - הפסד מלאכתו ודמי רפואתו [ואף הבושת משלם עפ"י עצמו מפני טעם מחודש שכתב שם. ואכ"מ]. והיא דעת רב רבו הר"י בן מגאש (בשבועות מו: ושם לד.). ולדבריו הרי מובנת חלוקת הכתוב תשלומי שבת וריפוי לעצמם ותשלומי נזק וצער לעצמם - שהם תשלומים החלוקים בעיקר גדרם [ועדיין יש לנו לבאר מה שהפסיק הכתוב ביניהם במשפט הרוצח ובדמי ולדות].

ובמ"מ תמה מאד על הרמב"ם מפ"ק דב"ק (ד: דר' אושעיא מנה תשלומי נזק וצער דחובל ב"ג אבות נזיקין, ואמרינן התם (ה.) דבממונא מיירי בקנסא לא קמיירי - הרי להדיא שאינם קנס⁴. ועוד הקשה מדתנן (כתובות מא.) האומר פיתיתי את בתו של פלוני משלם בושת ופגם על פי עצמו. וכן פסק הרמב"ם (נערה בתולה ב, יב), וכתב שם שגם תשלומי הצער משלם האונס עפ"י עצמו - הרי שתשלומי נזק [דהיינו פגם, כמבואר בב"ק שם ובכתובות מ] וצער משתלמים בהודאת החייב.

ועל הקושיא השניה תירצו רבותינו האחרונים (או"ש ואהבא"ז הל' חובל שם; הגרש"ק וקה"י כתובות פ"ד) דשאני תשלומי נזק וצער דחובל שאינם פיצוי לנחבל על חסרונו שהרי אינו עומד לימכר כעבד וגם אין ידו עומדת לקטיעה, ועל כן אינם תשלומי ממון המשלימים חסרונו כתשלומי שבת וריפוי המפצים

ב ואף שבוגרת אינה עומדת לצער - י"ל שיצא צער דמאנס לדון בדבר החדש והשווה לגמרי לפגם (ע' כס"מ נערה ב, יב). וכמו שכתב הרמב"ם (שם ה"י) שכל בת שאין לה קנס כגון גיורת ומגורשת, אין לה בושת ופגם (וקצ"ע דשייר צער, יעו"ש) - הרי שיצא האונס והמפתה מפרשת תשלומי נזיקין דחובל ולא חזר לכלול גם בדליכא דין קנס [והחזיקו והטור והכס"מ תמהו על טעמו של הרמב"ם, ולהאמור נתיבאר טעמו, דס"ל שיצא זה מכלל חבלות]. ויש להסתפק לפי"ז שמה אין תשלומי שבת וריפוי במאנס, שיצא סוג נזק זה לגמרי מפרשת חבלות.

אך לכאורה מסתבר לומר דדוקא בנערה שזיכתה תורה לאביה בושת ופגם וצער, נבחן הדבר כנזק ממון משום דאבוה שייך בגויהו דמצוי למסרה למנוול ומו"ש כדאמרינן בפ"ק דקדושין, ועל כן חייב עפ"י הודאתו וכסברת הגרש"ק, אבל בוגרת חזר פגמה וצערה להיות כשאר חבלות והמורה ייפטר, דמאי שנא פגיעה זו משאר פצע וחבורה. ודוק בלשון הרמב"ם שהזכיר גבי הודאה לשון 'בת': 'אנסתי או פיתיתי בתו של פלוני', 'וכן בת שתבעה איש בדין' [ושמא זהו טעמו שמחלק שם לעיל בין בוגרת וממאנת שיש להן בושת ופגם הגם שאין להן קנס, שלא כשאר נשים שאין להן קנס שאין להן בר"פ. וצ"ע], ורק נערה בתולה הוציאה הכתוב מפרשת חובל לידון בדבר החדש. ואף בנערה, נראה שאם הויקה יותר משהיתה מצטערת תחת בעלה חזר להיות כשאר חובל [ולא שנא ממויק אשתו בתשה"מ שחייב בנזוקה - ערמב"ם חובל ומויק ד, יז].

ומסתבר עוד לומר דבכל צער דאונס איכא תרת; צער חבלת הגוף וההכאה וצער מאורע ההיבעלות בע"כ, ואמנם כלפי צער החבלה איכא למימר שאינו מתחייב עפ"י הודאתו וכשאר דיני חבלות [ויש לה שבת וריפוי], אבל עיקר דמי הצער הוא על היותה נבעלת בע"כ וזה אינו מפרשת חבלות כלל [ולכן אף בפיתוי קטנה שהוא כאונס, נראה דאיכא תשלומי צער שנבעלה בלא רצון ודעת הגם דליכא צער-חבלה], וכן הפגם הוא מכה היותה בעולה ולא פגם הגוף כבחבלות.

ג ע"ע כע"י בשיעור קעה, א לענין גדר הענקה לאב.

א וכן אמרינן בב"ק פד: 'אדם באדם דממונא הוא נעבד שליחותיהו?' - ואין לומר דקאי אשבת וריפוי, דדומיא דשור באדם קתני דהיינו נזק בלבד, יעו"ש. ועוד הלא להרמב"ם (סנהדרין ה, י) שבת וריפוי מנבינן בבבל לפי האמת. וכן בסנהדרין ג. אמרו להדיא דחבלות ממונא ולא קנסא.

הר"י מלונלי שהעתיק כדברי רש"י וסיים דשמיינן ליה כעבד כנעני. רק כוונת רש"י לתרץ טענת האחרונים האמורה: מה שייך פיצוי ממוני בנוק אברים של אדם, ומפרש שאף כי אין דמים לאברי אדם בעצם אבל יש להם דמים מפאת כח העבודה שלו, שהרי יכול אדם לימכר כעבד עברי שגופו קנוי [שלא כפועל שמקבל דמי שכירות בעלמא ואינם דמי קנין-גופו], והגם שאין זה בגדר קנין 'נכס' כשורו וחמורו וכדין עבד כנעני מ"מ יש לרבו קנין בגופו כלפי כח העבודה שבו, ולכן שייך פיצוי ממוני על האבר. נמצא דהמכירה בע"ע שכתב רש"י ענינה רק כמודד והוכחה שיש תורת דמים בגוף הנחבל, אבל ודאי שהשומא בפועל נעשית כעבד כנעני, וא"כ תו לא קשיא מאשה ומזמן שאין ע"ע נוהג, דסו"ס מפרשת עבד עברי שבתורה יש לשמוע דאיכא תורת דמים ומזמן לאברים, גם בגוונא דלא שייך מכירה בפועל.

עכ"פ הרי מבואר שיש דמים לאבר דכן חורין, וכשור דאזיק אדם שמשלם תשלומי מזמן על אבריו, והיינו משום כח העבודה שבאבר. וא"כ הלא צ"ע שוב בעיקר סברת הרמב"ם שנזק וצער אינו מזמן. וגם קיימא קושית המ"מ מאי שנא מזמן וצער של אונס ומפתה שאם מודה חייב.

ב אך הענין מתבאר מתוך דברי הרמב"ם ריש הל' חובל (א, ג) וז"ל 'זה שנאמר בתורה כאשר יתן מום באדם כן יתן בו אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כאשר עשה ולפיכך משלם נזקו, והרי הוא אומר ולא תקחו כופר לנפש רוצח - לרוצח בלבד הוא שאין בו כופר אבל לחסרון אברים או לחבלות יש בו כופר כו'. הרי שעין תחת עין מובנו תשלומי 'כופר עינו' תחת עין שהוציא לחברו [וכן מפורש בהקדמת הרמב"ם לפיה"מ ד'עין תחת עין' היינו כופר. וכ"ה בראב"ע משפטים שם], נמצא שיסוד הדין הוא שהיה ראוי לעשות לו כאשר עשה לחברו - וכ'נפש תחת נפש' דסמך ליה - אלא שבלוקח נפשות נשללה לקיחת כופר ואילו באברים אמרה תורה ליקח 'כופר' לאבר. ומקור דבריו בברייתא (בב"ק פג:): 'לא תקחו כופר לנפש רוצח - לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאינם חוזרים. ומפרש הרמב"ם הברייתא כפשוטה. ואמנם השומא היא בעין הניזק אבל ענין התשלומין הוא כופר אבר המזיק, וכדקיי"ל בכופר של שור שהרג אדם דבניזק שיימין [ואמנם איכא אחד תנא (בב"ק פד.) דאף עין תחת עין בדמזיק שיימין, וכן בשור שהרג איכא דס"ל כן. ודעה זו מתבארת היטב לפי שיטת הרמב"ם].

נמצא אם כן שהכתוב פירש את הדין שמקיימים בו בפועל ולא רק מה שהיה ראוי לעשות, דקיום 'עין תחת עין' נעשה ע"י תשלומי כופר, וכענין האמור בשור הנסקל 'וגם בעליו יומת' דהיינו בלקיחת כופר וכדמפרש קרא, שע"י הכופר מתקיים עונש 'יומת', ה"נ בתשלומי מזמן דחבלות מתקיים 'עין תחת עין'. [וממקום שבאת - כי היכי שאם לא ישלם בעלי השור את הכופר אעפ"כ אין דינו במיתה בידי שמים, כי לא ע"י תשלום הכופר

שהרי האב לא נחבל, אבל להרמב"ם אין הוכחה מכך שהתשלומין באים לאב שגדרם ממון, דלעולם י"ל שהם דמי חבלה כשאר חבלות שיסוד חיובם הוא לבת אלא שמכחה זוכה האב. ומ"מ אף שהכרח זה ליתא בשיטת הרמב"ם מ"מ לכאו' יש מקום לדברי האחרונים אף בלא תוספת זו.

אלא שעיקר סברת האחרונים אינה מובנת, הלא מדין שור דאזיק אדם מוכח שיש דמים לאברים, שהרי בפשוטו הכל מודים ששור או שאר ממונו שהזיקו אדם - הבעלים משלם עפ"י עצמו כשאר נזקי ממונ'. וההיא דאין דמים לב"ח לא מיירי באברים אלא בהריגת אדם, שאין שוויות ושומת-דמים לחיי אדם [מלבד מה שגם אין בעלות עליהם] אבל אין זה ענין לאברים, דודאי יש להם דמים כאמור (וע' אבי עזרי פ"ב נערה ושיעורי הגרש"ר ב"ק שעמדו בזה, וע' באבן האזל שם).

ולענין הטענה שאין אדם עומד למכירה ומה מקום לשום אבריו במזמן, כבר מתבאר הדבר במש"כ רש"י ר"פ החובל (ב"ק פג:): בהא דשמין את הנחבל כמה היה יפה וכמה הוא יפה - 'שהרי הזיקו והפסידו ממון זה שאם היה נצרך היה מוכר עצמו בעבד עברי' (וכ"כ הנמו"י והרע"ב). והנה כמה מהאחרונים הבינו בשיטתו שהנזק בישראל נישום כמכירת עבד עברי (כן נקטו הפלפולא-חריפתא והגרעק"א שם ובקצוה"ח תכ), וזה דבר תימא - כפי שתמהו הב"ח (תכ) והיש"ש, הלא משמעות סתמא דגמרא (פד.) דשיימין ליה בעבד כנעני, וגם רש"י עצמו (פד:) נקט גבי פגם דאונס דשיימין לה כפי שאדם רוצה להשיאה לעבדו שיש לו קורת רוח ממנו, והיינו שפחה כנענית. גם מהמשנה גופא משמע הכי דקתני 'כעבד הנמכר בשוק', והלא עבד עברי אסור למכרו בשוק ככתוב 'לא ימכרו ממכרת עבד'. גם הקשה היש"ש דבאשה גדולה שאינה נמכרת מאי איכא למימר. וכן ילה"ק מחובל בזמן שבטלו היובלות וליכא ע"ע. וגם הרא"ש הכריח דבעבד כנעני שיימין דהא ע"ע אינו נמכר אלא לשש ואילו זה הזיקו לצמיתות'.

על כן נראה ודאי שגם רש"י מודה שהשומא נעשית לפי מכירת עבד כנעני דאי אפשר בענין אחר כאמור, וכן מפורש בפירוש

ד נראה שמצד הסברה יש לדון את הנוק באונס בשני מישורים: כ'קנס' כלפי הבת הנחבלת [ומצד זה היא נחשבת 'תובע', וגם לא מצי האב למחול, שהוא אינו זוכה אלא מנחה], וגם כנוק ממוני ישיר לאב כמה שפחת לו בביאה זו מכסף קידושה (כפשוט הגמרא ורש"י קדושין ג: כתובות מ: דאבוה שייך בגוייהו והשתא אפסדיה במה שפגמה), ומצד זה יש לחייב את המודה אף אם מצד הקנס פטור. ונפ"מ בכל זה לחובל בבית קטנה של אחרים שחייב לאביה מה שפחתה מכספה שמוכרה לאמה (ערמב"ם ח"מ ד, יד), שאף אם הודה י"ל שחייב לאב כשאר נזקי ממון.

ה ובאר"ש (נזקי ממון י"ד) רצה לומר שלהרמב"ם גם בשור שהזיק אדם אין זה ממון אלא קנס. והוה דין מחודש מאד. גם צ"ע מב"ק ד: 'האי מאי כו' אלא שור מה לי שור דאזיק שור מה לי שור דאזיק אדם וכו' - והרי לסברתו אחתי יש למנותם בתרתי דחלוקים בדיניהם לענין הודאה, שוה קנס וזה ממון.

אכן נראה בהכרח שאין כוונת רבותינו הגרא"ו והגרש"ש והגר"ב"ד (ברכ"ש ב"ק כח) לומר שאין דמים לאבר מסכרא גרידתא, אלא שבפרשת חובל נתחשב שהמזיק גוף של אדם אינו נידון כמפסיד ממון, וע"ד הגדר דלהלן בפנים. ועל כן בשור דאזיק אדם קאי על דינו הראשון שנבחן כחיוק ממון. [ונראה שזו כוונת יתור לשון הרמב"ם (נזקי ממון ו, ג) 'בהמה שחבלה באדם... שארבעה דברים אלו לא חייבה בהן תורה אלא באדם שחבל בחבירו אבל בהמה שחבלה באדם הרי זה כמי שהזיקה ממנו וכו' - שכן הגדירה תורה את נזקי השור באדם, כנוקי ממון ולא כנוקי גוף].

ו ומוכרח, כן מדהקוטע יד עבד עברי משלם נזק לעבד (ע' ב"ק פו). ואם בע"ע שיימין הלא אין העבד נפסד כלום שכבר מוכר ועומד הוא. אך בחזושי אנשי שם מביא לפרש בדעת רש"י ששמין אותו כאילו נמכר וחוזר ונמכר לעולם, ולפי"ז שייך אף בע"ע. [ולכאו' יש מקום לפרש ששמין כע"ע הנמכר לגוי אף ליתר על שש].

בפועל נפטר ממיתה אלא החיוב שקבעה לו תורה הוא כופרו (וכמו שביאר במנחת שלמה צ), כך בנידוננו, ודאי אף אם לא ישלם כגון שאין לו' - אינו נידון בעין ממש].

ואם כן הרי זהו יסוד דינו של הרמב"ם שאין משלם על פי עצמו, שהרי הוא חיוב 'עין' ביסודו ואילו התשלומין הם כופר עינו, והרי חיוב 'עין' ודאי אינו חל על עפ"י עצמו.

ומובן שחיוב נזק וצער חלוק בגדרו ובדינו משבת וריפוי שהם תשלום ממון שנחסר, ואילו נזק וצער יסודם כופר על עונש הגוף המגיע לו וחיובם חל רק על ידי הרשעת ב"ד, ולכן סמכם הכתוב לדין 'נפש תחת נפש' שברוצח כאמור.

אכן כל זה הוא רק מחמת פרשת חבלות שבתורה, אבל בלאו הכי ודאי שייך לידון כשאר כל תשלומי נזיקין שהרי יש דמים לאברים מפאת כח העבודה וכדמצינו בשור דאזיק אדם. ואמנם אילו משכח"ל חובל שאין בו דינא ד'עין תחת עין' יחזור דינו לתשלומי ממון, וכדלהלן בסוף הדברים.

ולפי"ז תתיישב גם הקושיא מדאמרינן בגמרא שתשלומי נזק ממונא ולא קנסא, שאין כוונת הרמב"ם ל'קנס' ממש, דהא משלם כמה שהזיק ואינו קצוב כשאר קנסות, אלא לומר דהוי קנס שאינו מתחייב עפ"י הודאתו אלא בב"ד. ויסוד הענין עפ"י המבואר מתוך דברי רש"י ביבמות (כה:): שכרך יחדיו דיני קנסות ועונשי הגוף ופסול עדות שאין אדם נידון בהם עפ"י הודאת עצמו ולא אמרינן בכל אלו הודאת בע"ד כמאה עדים (וכ"ה בר"י בן מגאש שבועות לד.). והרי לכאורה הם חלוקים, דבדיני קנסות יש דין מסוים דהודאת בע"ד פוטרת הקנס, דקיי"ל כרב (בב"ק עה) שאפילו יבואו אח"כ עדים פטור, מה שאין הדין כן בחיוב מלקות ומיתה ובפסול-עדות. אכן הבאור הוא שמלבד הדין דהודאה הפוטרת - דבמחלוקת רב ושמואל הוא שנוי, ונלמד מקרא ד'אם המצא תמצא' אם המצא בעדים תמצא בדיינים, ובדין זה יש כמה וכמה תנאים, כפי שמנאם בתרומת הכרי (א) - יש דין נוסף שמקורו מ'אשר ירשיען אלהים' שאין אדם מתחייב עפ"י הודאתו אלא בעדים, וגדרו העדר-חיוב ולא פטור חיובי. ודין זה משותף לכל עונשין שבתורה ולא רק לקנסות, כי רק בחיובי ממון למדנו מ'אשר יאמר כי הוא זה' דהודאת בע"ד כמאה עדים, משא"כ בשאר עונשין. וזהו באור דברי רש"י במכות (ה). שכתב לענין עונש הרוצח דמודה בקנס פטור, והתוס' תמהו עליו. אך כוונתו כלפי דין ההעדר, שאין לחייב אדם עפ"י הודאתו - שהוא נאמר בכל עונשין ולא דוקא 'דיני קנסות' ממש, ובודאי דאם באו עדים אח"כ חייב.

וא"כ נראה שגם כוונת הרמב"ם כאן ב'קנס', לא קנס ממש אלא לומר שדין עין תחת עין הוא בגדר 'עונש' שהטילה תורה על האדם ולא תשלום ממון להשלים הפסד חברו, ולכן גם בזה

ו ואף כשהדין עצמו פטור מלשלם מ"מ כבר הומר ענשו - שלכן החובל בעבדו אין מקיימים בו 'עין תחת עין' הגם שאין לו חיוב תשלומי ממון. ושמו יש לומר שבעבדו ליכא כלל לפרשת חובל בחברו, אך אם כן בדין הוא שילקה משום 'לא יוסיף' [וכדעת הב"ח ח"מ תכד ואלו כהקצוה"ח]. וע' להלן בסוף הדברים.

נאמר הדין ד'אשר ירשיען אלהים' שלא חל חיוב בלא הרשעת ב"ד עפ"י עדים. ומה שאמרו בגמרא דנזק ממונא ולא קנסא, היינו שאינו דין 'קנס' כתשלומי כפל ודו"ה שבהם ר' אושעיא לא מיירי, רק דין ממון הוא. ונפ"מ שאין בזה חלות דין 'מודה בקנס' הפוטר גם אם יבואו עדים. ואכן כבר דיין הגרא"ז שם מדברי הרמב"ם שם, שאם כי החובל אינו משלם נזק וצער עפ"י עצמו אבל אם יבואו אח"כ עדים משלם, שלא כשאר קנסות דאיכא בהו דין הודאה הפוטרת.^ח

[וע' בפיה"מ לרמב"ם ר"פ החובל שקרא לחמשה דברים 'חמשה עונשין'. אכן נראה מדויק יותר כתרגום החדש 'חמשה דברים', דהא שבת וריפוי אינן 'עונשין'].

ולפי"ז מתורצת נמי קושיית המ"מ מהא דאונס ומפתה שהודו חייבים בפגם וצער, דפגם וצער דאונס ומפתה חיובם אינו מהפרשה דחובל ולא שייכי בדינא ד'עין תחת עין', דאין גדרם ככופר לראשי אברים אלא תשלומי נזק רגילים ושפיר חייב עפ"י עצמו. והלא נראה דאונס ומפתה אין אוהרתם ב'פן יוסיף להכותו' כשאר מכה את חברו^ט, וכל עיקר חיובם היינו חיוב ממון האמור בפרשת אונס ומפתה, הלכך שפיר מתחייב בפגם וצער בהודאת עצמו.

ג ונראה דאזיל בזה הרמב"ם לשיטתו שנקט (ב,טו) דנערה שבגרה או מת אביה קודם העמדה בדין, כשם שקנסה לעצמה כך בושת ופגם לעצמה. וכך דייקו התוס' בכתובות (רפ"ד) מלשון המשנה. ופירשו שהגם שחיוב ממון חל מיד בשעת מעשה וכבר זכה בו האב - שלא קנס שחיובו חל רק בשעת העמדה בדין, ואמרו בירושלמי שאפילו לצי"ש אינו חייב כל שלא עמד בדין - מ"מ הוקשו בושת ופגם לקנס (ע"ש מ:): ולמי שזה ניתן זה ניתן. והרמב"ן חולק וסובר שכבר זכה אביה או יורשיו בבו"פ, דמאי שנא משאר חבלות שחיובם חל בשעת החבלה. ופירש הרמב"ן דמה דילפינן מ'תחת אשר ענה' מכלל דאיכא בו"פ, היינו רק ללמד שלא יצאו אלו בתשלום הקנס אלא דמלבד הקנס יש חיובים נוספים, אבל חיוב בו"פ וצער דאונס הוא הוא חיוב שנאמר בחבלות. [וע' ברש"י ב"ק ה. שתי לשונות במקור הדין

ח ומה"ט ל"ק על הרמב"ם משבועות לג. דמקשה הגמרא מתשלומי כפל ממונא ומפתה דקנסות הן אמאי חייבים עליהם קרבן שבועה, ומשני משום קרן ומשום בושת ופגם, ולא הקשו מדתנן שם שחבל בי חברי דחייבין, והלא תשלומי נזק קנס הם - משום דהתם מיירי בהנך קנסות דהמודה נפטר אף כאשר יעידו העדים כמבואר בסוגיא שם, על כן מחובל לא פריך מידי. וכן מוכח מדאמרינן בערכין (ו): דהיוצא ליהרג וחבל באחרים חייב [למ"ד מלוה ע"פ גובה מן היורשין, או מלוה הכתובה בתורה ככתובה בשטר דמי] - הרי שחל חיוב קודם העמדה בדין. [אכן יש להעיר שהרמב"ם (ערכין א, יד) שינה וכתב 'הזיק' ולא 'חובל'. ואולם לפי מה שיבאר להלן בפנים בגדר דמי ולדות שהם דמי חבלה, יש לדקדק כן מהרמב"ם (חובל ד, ג-ב). שחיוב חבלות חל בשעת הנזק ולא בשעת העמ"ד כקנסות].

ומסתבר שאף שבקנס מבואר בירושלמי (ספ"ג דכתובות) שאין חיוב לצאת ידי שמים קודם העמדה בדין, אבל בנוק וצער חייב דסו"ס ממונא הוא [ואף בעונשי הגוף מסתבר דמי עליה חיובא אלא שבפועל א"א להענישו בלא ב"ד, משא"כ בתשלומין שיכול לשלם מיד]. ויש לחקור אם עונשין מן הדין בנוק וצער דחבלות, לדעת תלמוד דידן דבתשלומי נזיקין עונשין מן הדין. וע' ב"ק נו. דבעי למילף מן הדין שיהא אדם חייב בכופר. [ולא מסתבר לחלק דשאני כופר דכפרה].

ט לא ידעתי טעם בדבר, מ"ש אונס משאר הכאה. ושמו י"ל לפי שאין זה דרך נציון אלא להנאת עצמו (ע' רמב"ם ח"מ רפ"ה). וכן צדד בזה בחו"מ (אה"ע קלה לוף לו. ע"ש בסק"ב שנקט בפשיטות דאיכא לא יוסיף במאנס, אך בסק"ה הכריח עפ"י הרמב"ם דצ"ל דלא דמי ללא יוסיף דעיקרו הכאה וצער. וכ"כ הגרשש"ק (כתובות סי' לו). אכן לדרך הגר"ע ולהלן בהערה, ליכא ראיא מהרמב"ם].

י וכבר עמד בעיקר הדברים בובר יצחק ח"ב מו,ה. וע"ע בשיעורים קד; קלג,ג; קמט,ב.

משא"כ במזיק ממון חברו שחיובו לפצות את חברו על מה שהפסידו ממון ולא משום עונש, שפיר חייב אף באונס גמור.²

(ה) ויואר לנו לפי"ז ענין נוסף בדקדוק המקראות, שהפסיקה התורה בין תשלומי שבת וריפוי לתשלומי נזק וצער דחובל, בענין 'וכי יכה איש את עבדו וגו' וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון, עונש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים'. ויש לדקדק מהו לשון 'ונתן בפללים' הלא דמי ולדות ממון הם ולא קנס, ובשאר דיני ממונות לא נקט הכתוב לשון זה [וכן יש לעמוד על לשון 'ענוש יענש']. ופירש הגרי"ז, וכיוון בזה להפלאה בספר פנים יפות, עפי"ד רש"י ותוס' (ב"ק ע"ב מ"צא כתובות לג ועוד) בפירוש דברי הגמ' אתנן אסרה תורה אפילו בא על אמו, שגם כשנפטר מממון בגלל חיוב מיתה כדילפינן מהך קרא ד'ולא יהיה אסון' הא אם אסון יהיה פטור, זהו רק בדיני אדם אבל לצאת ידי שמים חייב. ועל כן הדגיש הכתוב שאם לא יהא אסון - 'ונתן בפללים' כלומר רק אז מוציאים ממנו בדיינים, הא אם אסון יהיה אין מוציאים בדיינים אבל חייב לשלם לצאת ידי שמים. ואכן באור נחמד הוא לפי שיטת רש"י ותוס', אך בדעת הרמב"ם נראה שאין הדין כן, שלא הזכיר חיוב לצאת ידי שמים בקלב"מ [ופירש אתנן אסרה תורה וכו' באופן אחר - ערשב"א ומאירי וחדושי הר"ן סנהדרין עב].

ולפי שיטת הרמב"ם יש לבאר עפ"י מה שנראה בשיטתו בגדר דמי ולדות, שהם נבחנים כדמי חבלה באשה אלא שזיכתה תורה את התשלומין לאבי הולדות, ואינם נבחנים כנזק ממון האב. ובוזה מובנת שיטת הרמב"ם (חובל ומזיק ד,ב-ד) כפי שהעמידה הגר"א (בח"מ נ"ג), שבמקום שאין אב כגון שמת או מעוברת שנתגיירה, משלמים דמי ולדות לאשה, ודלא כרש"י ותוס' (ע' ב"ק מג מט) שפוטרים לגמרי. וביאר האו"ש (במילואים להל' חובל) עפ"י הסוגיא בערכין (ז) שלהרמב"ם יסוד חיוב דמי ולדות הוא בעיקרו לאשה, והיינו משום שהאשה היא הנחבל' כאמור, אלא שכל שיש להם אב זיכתה לו תורה את התשלומין אבל כשאין אב חזר הדין לעיקרו, כשאר חיובי חבלות הניתנים לנחבל. [וכתב שודאי אם האשה הפילה ולדותיה אינה חייבת דמי ולדות לבעל, דמעיקרא ליכא הכא לתא דחובל].

ובזה יתפרשו דברי הרמב"ם (שם) ששומת דמי הולדות נעשית אגב האשה. והנה התוס' (בב"ק מז.) דייקו מהגמרא דדוקא במפיל ולד בהמה או שפחה כנענית שיימינן אגב האם, מדינא ד'ובער בשדה אחר' דילפינן (שם נח:): ששמין נזק פירות הערוגה אגב השדה כולה [אם משום שכך נחשב גדר הנזק עצמו (כן נקט הגר"י אברמסקי), או קולא הוא שהקילה תורה על המזיק בשומת התשלומין - כדעת הגרי"ז], אבל במפיל ולדות של אשה בת חורין אין שמין אגב האם, ונימוקם עמהם - שהרי האב הוא הניזק דחשיב כבעלים על הולדות, הלכך אין מקום

דבושת דחבלות משלם ממיטב, אם משום דכתיב גבי אונס ומפתה 'תחת אשר ענה' או משום דמדמינן ליה לנזק דכתיב ביה 'תחת' - ויש לבאר ששתי הלשונוות נחלקו בפלוגתא דהתוס' והרמב"ן אם תשלומי בושת באונס ומפתה היינו בושת דחבלות ממש או גדר אחר הם].

אכן דברי הרמב"ם שבו"פ לעצמה ברורים המה לשיטתו, דחיוב בו"פ וצער באונס ומפתה אין יסודם בחיוב נזק וצער דפרשת חבלות ואינם בגדר כופר אברים אלא דין לעצמו הוא דנלמד מ'תחת אשר ענה"³, ושפיר שייך לומר שתלויים בהעמדה בדין כמו הקנס. [ויש לראות בדעתו שאף בלא הקישה דלמי שזה ניתן זה ניתן הדין כן. ואכ"מ].

ולפי"ז תתורץ קושית האחרונים על מש"כ הרמב"ם (חובל ד,ט) דינא דחובל שמשלם ואינו לוקה (דבפירוש ריבתה תורה חובל בחברו לתשלומין, הגם דקאי בלאו דפן יוסיף - כדאיתא בפ"ג דכתובות), נאמר גם בדאיכא לאו אחר, כגון שחבל בחברו ביוהכ"פ שמשלם [פסק כפשט המשנה דב"ק פז. וע' בהפלאה כתובות לב ובאחרונים לפרש הסוגיא שם להרמב"ם]. והקשו הגרעק"א וההפלאה (כתובות שם) ותורת הכרי (תכד) ומנ"ח (מט) הלא מפורש בכתובות (לב) שהאונס או מפתה חייבי כריתות או לאוין כגון אחותו לוקה ואינו משלם, והלא יש שם תשלומי צער נזק ובושת ומדוע אין תשלומין אלו דוחים המלקות על הלאו הנוסף. אך להאמור ניחא לשיטתו, דדוקא תשלומי חבלות שהם נידונים כעונש כנ"ל נתחדש בהם לפטור ממלקות, משא"כ באונס ומפתה שהם תשלומי ממון דעלמא ואינם דוחים מלקות כלל [דלאו דבל תוסיף ליכא באונס ומפתה כנ"ל].⁴

(ד) עוד תובן בזה שיטת הרמב"ם בדין אדם מועד לעולם, דהנה שיטת התוס' (ב"ק כז: ועוד) דבאונס כעין גניבה פטור, ושיטת הרמב"ן (בפרק האומנין ובקונטרס דינא דגרמי) שחייב אפילו באונס גמור, ובשיטת הרמב"ם דייק הגר"א (ע"ה) לחלק דבחובל בחברו אינו חייב באונס גמור אבל באדם המזיק ממון חייב [ע' בחילוקי לשונות הרמב"ם דבפ"א גבי חובל לא הזכיר 'אונס' ובפ"ו גבי מזיק ממון הזכיר]. ולפי האמור איכא פתרא להכרעה זו, דתשלומי חבלות שהם בגדר 'עונש', אין מקום לחייב את האונס שהרי ודאי אין סברא שיהא ב'עין תחת עין' לומר שהיה ראוי להוציא את עינו [ורק נתרבה מ'פצע תחת פצע' שוגג כמזיד], הלכך כמו"כ אינו בדין תשלומין שגדרם כופר עינו,

יא קשה מדברי הרמב"ם (ח"מ א,א) שמקור חיוב צער בחובל הוא מ'תחת אשר ענה' האמור באונס וצריך לומר שלמדו משם את עיקר חיוב צער אבל אוקי באתריה להשוותו לדין נזק האמור בו. אך לפי האמור בהערה לעיל שבכל אונס יש לבוא משתי פנים, מחמת חיוב חובל לבת ומחמת נזק ממון דאב, הלימוד לחובל הוא מהחייב שכלפי הבת. ולפי"ז יש מקום לומר שאם מת האב או שבגרה קודם העמדה בדין והלה הודה - פטור [אא"כ נימא שנתחדש שהבת זוכה בכל התשלומין שהיו שייכים לאביה, או אם נחלק כמו שצדדנו לעיל בין צער הגוף לצער המאורע].

יב וצריך לחדש שאף בהכאה שאין בה תשלומי נזק וצער אלא שבת וריפוי בלבד שהם ממון, ג"כ נתחדשו לפטור ממלקות [הרי עיקר קרא דבפירוש רבתה תורה לתשלומין, כתב הרמב"ם שם דהיינו מקרא ד'שבתו יתן ורפא ירפא']. ובאחיזעור (ח"א סוס"י) כא) תירץ שלא אמר הרמב"ם לפוטרו ממלקות דיוהכ"פ [רק מלאו דחובל מפני שהוא לאו הניתן לתשלומין] אלא משלם משום חבלה ולוקה משום יוהכ"פ. וכן הדין באונס דחייבי לאוין - לוקה ומשלם בושת ופנס, ע"ש.

יג צ"ע, דבפ"א שם כלל כאחד חובל בחבירו או הזיק ממון חברו. ועוד, הלא כתב שם שאם ישן ובא אחר ונשכב לידו או הניח כלים פטור משום שהשני פושע, ולכאורה הוא טעם הרמב"ן אבל להתוס' פטור משום דהוי אונס גמור, ובמק"א התבאר באריכות בכל זה. ואולי י"ל שלכך לא הזכיר אונס כי נכלל זה ב'ישן' ולא הוצרך לפרש, ורק בפ"ו שלא הזכיר 'ישן' כתב 'אונס'. וגם מצד הסברא נראה לחייב עפ"י האמור, שהרי בעצם יש לחייב כל חובל גם מפאת הפסד ממון, וא"כ אם נקטינן שלא נתחדשה פרשת חבלות באונס, יש לו להתחייב מצד הפסד ממון כח העבודה.

אשה הרה ויצאו ילדיה - ענוש יענוש בדמי הולדות על פי ב"ד [ונתן בפללים]. ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש. עין תחת עין וכו' - כל אלו ענינים אחד; ענוש ב"ד על חבלת הגוף [אלא שאם היתה מיתה הרי זה רוצח ואין ליקח כופר לנפש רוצח, ואם לא מת - אתה לוקח כופר לראשי אברים].¹⁰

ו) והנה חקר המנ"ח (מט) לדעת הרמב"ם שאין אדם מתחייב נזק דחבלה עפ"י הודאת פיו, איך הדין במי שהודה שחבל בעבד כנעני של חברו, האם מתחייב תשלומי נזק עפ"י הודאתו אם לאו. וכתב מסברא שחייב שהרי נידון כמזיק שורו וחמורו של חברו, וכדאמרינן (בב"ק מט). חמרתא מעברתא בעלמא הוא דאזיק. ובברכת שמואל (בב"ק כו) שאל שאלה זו להגר"ח, ואמר לו שפטור מפני שקטיעת אבר שייכא לפרשת חבלות ואין בזה דין נזקי ממון.

והנה יש להביא ראיה להגר"ח לפי מה שראינו לעיל בשיטת הרמב"ם דדוקא תשלומי חבלות פוטרים ממלקות דלא יוסיף, ולא תשלומי אונס ומפתה שאינם מפרשת חבלות, ואם כן הלא המכה עבד עובר בלא יוסיף כמפורש ברמב"ם (חובל ומזיק ה, ג) וברש"י (גטין כא:), ואי נימא דתשלומי נזקין של חבלת עבד היינו תשלומי נזקי ממון אמאי משלם (כדתנן בב"ק פז). הלא בדין הוא שילקה משום לא יוסיף וייפטר מתשלומין ככל מקום דאיכא מלקות וממון דמלקא לקי ממוןא לא משלם [ואי"ל כמאן דאמר ממון לזה ונפשות לזה חייב, דלהגר"ח גופיה אין זה אמור במלקות וממון] - ובהכרח דמפרשת חבלות קאתינן עלה, וא"כ בדין הוא שלא ישלם בהודאת עצמו.

אך מאידך יש להקשות ממה שאמרו בתוספתא (ב"ק ט) שעבד כנעני שחבל בעצמו חייב לשלם לאדון לכשישתחרר. הרי משמע מזה כהמנ"ח שחבלת העבד נידונית כהפסד ממון, שעל כן נידון כמפסיד ממון רבו, אבל להגר"ח שנידון בפרשת חבלות מה שייך לדון זה בחובל בעצמו, אטו המוציא עין של עצמו יעלה על הדעת לדונו ב'עין תחת עין'.

אכן לפי המבואר לעיל בגדר הדברים הכל ניחא, שהרי הוכחנו שבעצם גם להרמב"ם שייך לדון חבלת אברים כנזקי ממון, רק הואיל ויצא לדון בדבר החדש, הפקיעה בזה תורה דין נזקי ממון שגדרם השלמת חסרון-ממון דחברו, לידון בפרשת חבלות שענינם ענוש וכופר אברים, וא"כ בעבד שחבל בעצמו דלא שייך כלל לדונו בפרשת החובל כאמור, הרי עומד הוא על דינו דמעיקרא לידון בדין נזקי ממון [ולא שייך לפוטרו משום לא יוסיף, דהא חובל בעצמו ליכא לאו דבל יוסיף], ושפיר חייב לרבו מה שהפסידו. משא"כ בחובל בעבד חברו שהוא בכלל פרשת החובל, פקע מיניה דין נזקי ממון הלכך אין לחייבו על פי הודאת

פיו.¹¹

טז וקורבן לפרש בפשט ד'אסון יהיה' כולל כל הנאמר אחריו ולא דוקא מיתה, ד'אסון' היינו פגע ומקרה רע, פעמים בנפש ופעמים בעין ובשן וכו' - והכל המשך הענין דנגיפת אשה הרה.

יז וע' בחדושי הגר"ח גטין יב:

לשום אגב האשה שאינה שייכת כלל לנזק. ובדעת הרמב"ם שחולק, ייסד הגר"ז (בסוף ספרו, במכתב לגר"י אברמסקי) שבחובל בחברו, הא דשמין אגב האדם כולו, כמה נמכר לעבד עם האבר ובלעדיו, אין זה מדינא ד'ובער בשדה אחר' שנאמרה בשומת נזקי ממון, אלא הוא דין מסויים בשומת אדם - ללא שייכות מסוימת לדין נזקין - שהאבר נידון לפי האדם בכללותו, וכמו בנדרי הקדש שהאומר 'דמי ידי עלי' שמים היד לפי הגוף כולו. וה"נ בדמי ולדות הואיל והם נידונים כעת כחלק מהאם, דינא הוא דנישומים אגב האם. ומה שדקדקו התוס' מדוע הזכירו בגמרא רק דמי וולד בהמה ושפחה [שאף היא נבחנת כלפי נזיקין כ'חמרתא מעברתא'] - יישב הגר"ז דהתם מיירי בדיני שומת נזיקין דילפינן מ'ובער בשדה אחר', אבל דמי ולדות דאשה אין ענינם להך דינא כלל.¹²

אכן לפי האמור יש לפרש דברי הרמב"ם לשיטתו אף בלא יסוד הגר"ז, שהואיל ולשיטתו דמי ולדות הם בעצם דמי חבלה של האשה, אם כן מובן ששמין אותן אגבה, כשאר כל חובל בחברו.

ולפי זה נראה שאם יודה החובל שהפיל ולדות - לא יתחייב לשלם בלא עדים להרמב"ם, כדין תשלומי נזק דחבלות. וכן נקטו הלבוש-מרדכי (ב"ק כו) והגידולי שמואל (שם מב). ונראה שכך מורה פשוטו של מקרא דכתיב 'ענוש יענוש' - הרי קראם הכתוב לתשלומין אלו 'ענוש' שלא בשאר נזקי ממון [ורק בקנס דמוציא שם רע נקט הכתוב לשון ענוש 'וענושו אתו מאה כסף'], שהרי הם כתשלומי נזק וצער הכתובים בסמוך שהוא בגדר ענוש וכו', כענין הסמוך לשניהם 'נפש תחת נפש'. ואם כן מובן היטב לשון הכתוב 'ונתן בפללים' - כי אמנם לא יתחייב בתשלומין אלו אלא בהרשעת ב"ד עפ"י עדים.

והנה גם בנוק דחבלות נקט הכתוב (בסו"פ אמור) לשון דומה: 'כן ינתן בו' - דמשמע ע"י אחרים. וכבר דקדק במש"ח (שם) שבשבת וריפויי כתיב 'שבתו יתן ורפא ירפא' דמשמע יתן מעצמו [ומה דבריפויי גופיה לא כתיב לשון נתינה אלא 'רפא' - נתבאר במק"א¹³] ובנוק כתיב 'נתן' - ע"י כפיית ב"ד, וזה סיעתא להרמב"ם דתשלומי נזק אין אדם חייב עפ"י עצמו אלא עפ"י עדים בב"ד, שלא כשבת וריפוי.

נמצא אם כן סדר המקראות כך הוא: בתחילה פתח בדין תשלומי ממון דשבת וריפוי, שחייב אדם [עפ"י הודאתו בלא עדים] להשלים לחברו מה שחיסרו. ואחר כך מדבר הכתוב בדיני עונשין, ופתח במכה עבדו שאין בו כלל לתא דממון רק ענוש, שאם מת העבד לאלתר - נקום ינקם האדון על מעשה הרציחה [ולא משום נזק לאחר, וכמו שמבאר והולך שאם לא מת מיד - לא יוקם 'כי כספו הוא']]. ועתה עובר לענין הדומה; הנוגף

יד ולפי"ז הנודר דמי ולדות גם כן שמין לפי האם. ול"ד היה מקום לומר שדוקא בשאר אברים אין להם תורת דמים בפנ"ע מאחר ואינם נמכרים בפני עצמם הלכך נישומים לפי הגוף כולו, משא"כ בדמי ולדות ששייך בהם מכירה בפנ"ע כפירות שדה, ורק משום דינא ד'ובער בשדה אחר' שיימינן אגב הכל.

